

ЈАДРАНКА ЂОРЂЕВИЋ ЦРНОБРЊА

Етнографски институт САНУ, Београд

jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

Одрастање из антрополошке перспективе – примери из Софије и Београда: увод у темат

Јуна 2000. године је десет сарадника Етнографског института САНУ кренуло пут Софије на Прву бугарско–српску научну конференцију. Научна конференција „Животни циклус“ је била прва по реду у оквиру трогодишњег пројекта „Паралелно истраживање животног циклуса у Србији и Бугарској“, који је реализован у том периоду између Етнографског института са музејом при Бугарској академији наука (БАН) и Етнографског института САНУ. Потом су уследиле друга и трећа бугарско–српска / српско–бугарска конференција, а затим још неколико научних конференција које су реализоване између двеју научних институција. Поменути пројекат, као и остали који су следили, остварени су у оквиру међуакадемијске сарадње између Бугарске академије наука и Српске академије наука и уметности. Заједничке публикације, попут зборника радова и темата објављених у Гласнику Етнографског института САНУ,¹ представљају један од значајних резултата који произилазе из сарадње која се успешно наставља и у садашњости.

Пројекат “Age and Generations in Serbia and Bulgaria: Anthropological studies” један је од постигнутих остварења између сарадника Института за етнологију и фолклористику са Етнографским

---

¹ Зборници радова и темати су доступни и у онлајн издању и могу се наћи на интернет страници Етнографског института САНУ, у оквиру категорије Издања: <https://etno-institut.co.rs/зборник-радова> <https://www.ei.sanu.ac.rs/index.php/gei>

музејом при Бугарској академији наука и Етнографског института САНУ.² Пројекат се реализује у оквиру међуакадемијске сарадње. Активности на пројекту се одвијају у периоду од 2020. до краја 2022. године. Пројекат је осмишљен тако да се у почетној фази обаве теренска истраживања, а да се потом, на основу емпиријског и архивског материјала, анализирају и сагледају конкретне друштвене и културне праксе које се могу пратити током одрастања и у старости у социјалистичком и постсоцијалистичком периоду у Бугарској и у Србији. Приликом конципирања активности које ћемо обављати током појединих фаза истраживања нисмо слутили да ћемо рад у оквиру пројекта морати прилагодити пандемијским условима живота који трају од 2020. године. Те околности су само делимично представљале препреку за реализацију већине активности. Свакако, немогуће је упоредити ту ситуацију са последицама које је пандемија имала по губитак живота многих људи. Другог октобра 2021. године нас је изузетно потресла вест да нас је напустио др Александар Крел.

Када смо приликом припреме пројектног плана дефинисали начине презентације резултата рада, договорено је било да Александар Крел у сарадњи са мном приреди темат у *Гласнику Етнографској институцији САНУ*. Поменути план, као и остали истраживачки подухвати које је Саша Крел желео да реализује током рада на пројекту нажалост нису остварени. Договор сарадника на пројекту је да се резултати истраживања представе у *Гласнику Етнографској институцији*, како је било планирано, с тим да темат *Одраслање из антрополошке перспективе* посветимо др Александру Крелу и његовом примарном пољу истраживања на пројекту – детињству. Жеља свих нас је да радovima у оквиру овог темата одамо признање Саши Крелу, како због резултата које је постигао у домену антропологије детињства, тако и због подстицања креативне и конструктивне сарадње на пројекту.

„Детињство сагледано као друштвени и културни конструкт се може посматрати као скуп социјалних и културних идеја и ставова, као скуп међусобних односа и активности деце и родитеља, као

² Етнографски институт са музејом при БАН је у међувремену, услед спајања са Институтом за фолклор добио нов назив – Институт за етнологију и фолклористику са Етнографским музејом при Бугарској академији наука (Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum Bulgarian Academy of Sciences, <https://iefem.bas.bg>).

и дечји свет у целини.”³ Одрастање је процес који се може посматрати као део детињства, премда се најчешће везује за период адолесценције. Одрастању се у контексту наших истраживања приступа као скупу друштвених и културних норми и пракси које се могу пратити током сазревања детета и његовог укључивања у свет одраслих. Пројекат је осмишљен тако да је свако од сарадника имао простора да обави истраживање конкретних тема из домена антропологије детињства. Сарадници су поставили у фокус неколико врло значајних проблема, којима су приступили уз примену релевантних теоријских оквира. Заједнички именитељ свих радова је то да се заснивају на емпиријским истраживањима конкретних студија случаја. Софија и поједини градови у Бугарској, као и Београд, представљају просторне оквире истраживања. Радови се у хронолошком погледу могу сврстати у две временске димензије – период социјализма и постсоцијализма, односно период креирања неолибералне економије, друштвених и културних оквира. Поменути временски сегменти се не могу увек јасно разграничити када је у питању истраживање деце и пракси које се тичу одрастања, што се уочава и из истраживања која су обављана у оквиру нашег пројекта. То што су Ана Лулева, Иванка Петрова, Јана Јанчева и Златина Богданова своја истраживања усмериле на период социјализма није случајно и може се повезати с тим што се поменути период иначе налази у фокусу њихових научних интересовања.⁴ Сарадници из Етнографског института САНУ су своја истраживања усмерили ка урбаним искуствима деце у садашњости, стављајући акценат на оне аспекте креирања идентитета код деце и одрастања у Београду које су сматрали посебно индикативним за период у којем су истраживали. Реч је о темама којима се у оквиру домаће етнологије и антропологије није придавала посебна пажња, што је Бојани Богдановић и Милану Томашевићу предста-

---

³ Реченица је поникла из пера Александра Крела и представља један од импулса усмерених ка дефинисању теме пројекта. Уједно желим да истакнем да је Саша Крел активно учествовао у договорима које смо водили са колегиницама Аном Лулевој и Иванком Петровом пред припрему пројекта. У својству координатора пројектног тима испред Етнографског института САНУ, Саши исказујем изузетну захвалност за конструктивна идејна решења усмерена у правцу реализације пројектних задатака, а пре свега за пријатељску подршку која је стизала увек у право време.

⁴ Колегинице су запослене у Институту за етнологију и фолклористику са Етнографским музејом Бугарске академије наука из Софије и то на Одељењу за етнологију социјализма и постсоцијализма.

вљало додатан подстрек да их поставе у фокус својих истраживања. Темат садржи шест радова.⁵

Темат отвара рад Ане Лулеве "The Past of the Socialist Childhood through the Lens of the Bulgarian Literature". Ауторка анализира описе детињства у социјалистичкој Бугарској који се могу читати у појединим популарним романима писаним након пада комунизма. Предмет анализе су три романа чији аутори су из Бугарске и припадају различитим генерацијама. Ана Лулева, путем антрополошког читања књижевних дела, сагледава начине на које се социјалистичка прошлост приказује и рефлектује у садашњости и како доприноси креирању културне меморије о социјализму у Бугарској. Рад Ане Лулеве је значајан, јер показује како књижевна дела, као предмет антрополошке анализе, могу постати инструмент разумевања друштвене стварности у периоду социјализма у Бугарској.

Иванка Петрова нам у свом раду "Youth Labor in Socialist Bulgaria – from Ideology to Labor Practices" представља резултате својих емпиријских истраживања, која су била усмерена на један посебан сегмент државне политике у социјалистичкој Бугарској – принудно ангажовање младих, будућих интелектуалаца, као неплаћене или слабо плаћене радне снаге у различитим секторима привреде. Анализа је заснована на биографским интервјуима, с тим да ауторка користи и метод рефлексивне антропологије. Иванка Петрова на илустративан начин настоји да појасни механизме државне политике и владајуће елите који су се изводили како би се млади дисциплиновали и научили радним навикама. Уједно образлаже стратегије које су се спроводиле „одоздо“, односно од стране младих, с намером да се свакодневно одступа од очекиваних модела рада и понашања. Посебан печат раду даје емпиријски материјал који се у њему приказује и анализира. Иванка Петрова овим радом даје допринос етнолошким и антрополошким истраживањима појединих сегмената социокултурног контекста, са посебним освртом на положај младих у периоду социјализма у Бугарској.

Рад Јане Јанчеве "The pioneer organization and the school in Bulgaria: an attempt to discipline the individual" се у контекстуалном погледу надовезује на претходна два текста. Ауторка анализира механизме контроле и надзора које је пионирска организација „Септемвријче“

---

⁵ Рад у којем ће се представити резултати истраживања које смо Саша Крел и ја обављали у оквиру пројекта биће накнадно публикован. Овом приликом то није било предвиђено, с обзиром на то да се налазим у улози уреднице темата.

спроводила у оквиру основношколског система с намером да се код деце развију вредности које су неопходне како би постали лојални грађани социјалистичког друштва. Ауторка своја теоријска полазишта заснива на критици Фукоовог концепта „испита“ коју преузима од Деана Деановог. Рад се базира на анализи архивске грађе и ауторкиних сећања. Примена методе рефлексивне антропологије у овом, као и у раду Иванке Петрове, пружа дубље увиде у проблематику која је била у фокусу ауторкиних истраживања. Закључци које ауторка изводи су такође индикативни за сагледавање околности у којима су деца одрасла у социјалистичкој Бугарској.

Златина Богданова у свом раду: *“The “Banner of Peace” Assembly as a national brand of Bulgaria during socialism”* указује на једну посебну димензију одрастања у периоду позног социјализма у Бугарској. Ауторка ставља у фокус покрет „Застава мира“ и анализира га са више аспеката указујући на његову трансформацију. Један од аспеката подразумева сагледавање улоге „Заставе мира“ у контексту примене механизма „меке моћи“ од стране државног режима. У раду се о покрету „Застава мира“ говори и са аспекта културне дипломатије и креирања националног културног брэнда. Златина Богданова се осврће и на питање креирања интеркултуралних пројеката у постсоцијалистичком периоду у Бугарској. У том смислу предлаже да се покрет „Застава мира“ стави у јукстапозицију са пројектом „Европска престонице културе“. Златина Богданова својим истраживањима „Заставе мира“ даје допринос антрополошкој анализи културних феномена у социјалистичком периоду у Бугарској.

Следи рад Бојане Богдановић *“Children’s perception of the visual identity of Belgrade”*. У домаћој етнологији и антропологији је ово први рад у чијем фокусу је дечја перцепција визуелног идентитета града у којем одрастају, тј. Београда. Допринос овог рада се огледа у избору теме, просторног и временског оквира, као и методологије истраживања. Ауторка применом интердисциплинарног приступа у анализи показује како се перцепција визуелног идентитета града код деце заснива на праксама и моделима који се деци преносе у кругу породице и у оквиру наставе у школи. Рад уједно указује на механизаме друштвене моћи који су актуелни у садашњости и како се њихов утицај рефлектује на креирање културних и вредносних образаца код деце старости од 7 до 11 година. Бојана Богдановић је овим радом дала допринос досадашњим истраживањима детињства у оквиру домаће етнологије и антропологије и уједно указала на правац којим се та истраживања могу кретати у будућности.

Рад Милана Томашевића "Upper Primary School Children's Cosmogonic Ideas: Childhood and Space" такође представља заокрет у досадшњим антрополошким истраживањима детињства и одрастања у Србији. Аутор је свој фокус усмерио ка питању представа о настанку свемира и планете Земље које имају ученици од 5. до 8. разреда основне школе данас у Београду. У раду је анализирано космолошко знање које се ђацима нуди на часовима географије. Упоредо са тим, сагледава се утицај популарног дискурса о настанку земље и свемира који се данас може пратити путем појединих интернет форми и садржаја. Милан Томашевић уједно упућује на процес стицања фундаменталних знања о реалности и о формирању когнитивног оквира у који деца уписују сопствене представе о месту Земље и живота у свемиру. Рад представља пионирско етнографско истраживање космогонијских представа деце, односно ученика старијих разреда основне школе. Милан Томашевић је овим истраживањем и радом покренуо нову тему у оквиру домаће антропологије детињства.

Кратак садржај радова који су део овог темата упућује на то да антропологија детињства јесте посебно драгоцену поље истраживања које се, у оквиру домаће етнологије и антропологије, развија управо путем радова етнолога и антрополога из Етнографског института САНУ. Темат представља допринос у погледу избора тема које су аутори истраживали, јер већина њих до сада није била у фокусу етнолога и антрополога у Бугарској и Србији. Притом, сваки рад појединачно, али и сви заједно, као део једног мозаика, доприносе разумевању односа јавних политика према деци. Испоставља се да деца, такође свих узраста, представљају агенте у креирању друштвено пожељних вредности, културних образаца и модела понашања, као и мишљења и делања. Поменути констатација не представља новину у научном дискурсу, али се може сматрати једном од важнијих смерница за то да антропологија детињства заузме своје посебно место у оквиру етнологије и антропологије у Србији. Наш темат представља допринос и у том погледу.

Примљено / Received: 18. 04. 2022.

Прихваћено / Accepted: 06. 09. 2022.